

Ірина КАРАНДА

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗИНОВІЯ ПЕЛЕНСЬКОГО У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ БІОГРАФІЇ

Проаналізовано громадсько-політичну діяльність Зиновія Пеленського на тлі суспільно-політичних процесів першої третини ХХ ст. Розглянуто його учать в українському студентському русі на еміграції у роки Першої світової війни, військовій кампанії у час польсько-української війни, внесок у становлення та розвиток українських кооперативних товариств в Галичині у міжвоєнний період ХХ ст. Значну увагу зосереджено на громадсько-політичній праці З. Пеленського, зокрема проаналізовано його парламентську діяльність у сеймі Другої Речі Посполитої, висвітлено участь у роботі Конгресів національних меншин.

Ключові слова: З. Пеленський, національні меншини, УГА, громадсько-політична діяльність, кооперативний рух.

Зиновій Пеленський – відомий український політичний (з 1929 р. – член Центрального комітету Українського національно-демократичного об'єднання (ЦК УНДО)) та кооперативний (референт пропаганди Ревізійного союзу українських кооператив (РСУК); член Головної Ради краювого господарського товариства «Сільський Господар», редактор «Господарсько-кооперативного Часопису» (1927–1930)) діяч, посол польського сейму (1930–1939), член низки громадських організацій – «Січ» (Відень), «Просвіта», Український громадський комітет рятунку України тощо, неодноразово брав участь у роботі конгресів національних меншин. Його громадсько-політична діяльність була спрямована на захист соціально-економічних та національно-культурних інтересів українців Галичини в умовах польського владного режиму міжвоєнного періоду ХХ ст.

Громадсько-політична діяльність З. Пеленського на сьогодні залишається маловідомою сторінкою української та польської історіографії. Окремі фрагменти його політичної біографії здебільшого відображено в узагальнювальних наукових працях, які висвітлюють суспільно-політичні, соціально-економічні процеси в Другій Речі Посполитій. Джерельну основу статті становлять матеріали Державного архіву Львівської області, спогади сучасників, а також публікації у провідних галицьких часописах. Мета розвідки – охарактеризувати особливості громадсько-політичної діяльності З. Пеленського в умовах польського владного режиму у міжвоєнний період ХХ ст.

Зиновій Пеленський народився 26 січня 1890 р. у родині о. Андрія Пеленського, пароха Лисятич (біля Стрия), і Меланії Раковської. Батько висвятився у 1888 р. та рано овдовів (1924). Саме о. Андрій сприяв утвердженню патріотичного світогляду свого найстаршого сина, оскільки, крім душпастирської праці, займався громадською та культурно-просвітницькою роботою, зокрема 1898 р. організував у Книгиничах

місцеву читальню «Просвіти», при якій до 1939 р. діяв драматичний гурток (бл. 35 осіб) та чоловічий хор (бл. 42 особи)¹.

Зиновій закінчив гімназію в Коломиї, після цього навчався на юридичному факультеті в університетах Львова та Відня. Як свідчать його сучасники, «з вибухом світової війни він зголосився до Українських Січових Стрільців, одначе з причини важкої недуги звільнено його з війська»². У цей же період він розпочинає громадську діяльність – восени 1916 р. його обрано головою студентського товариства «Січ» (Відень)³. На еміграції товариство гуртувало українську молодь навколо ідеї соборної Української держави. Показовими стали збори товариства, які відбулися 7 червня 1917 р. Із гострою критикою концепції національної політики Євгена Петрушевича та Української парламентарної репрезентації (УПР) виступив З. Пеленський. У доповіді «Українці і парламент» він «в острих словах» зазначив, що українські послы «завели надії народу, бо їх державно-правна заява не є висловом змагань українського народу до повної самостійности на всій етнографічній території...»⁴. Щобільше, на думку доповідача, послы не виступили «в обороні нашого народу, не представили всіх тих кривд, яких він натерпів ся підчас війни...»⁵.

У підсумкових резолюціях зазначено, що збори: 1) «висказують своє негодоване українській парламентарній Репрезентації за її правно-державну заяву, зложену на першій засіданню парламенту дня 30. мая с. р., яка йде в розріз з інтересами і бажаннями українського народу Австро-Угорщини, котрий все стремів і стремить до повної незалежности і самостійности на цілій своїй етнографічній території...»⁶; 2) «взивають усіх укр. парл. послів, щоби вони з уваги на становище правительства супроти українського народа..., заняли супроти правительства строго опозиційне становище, використовуючи для сеї ціли всякі можливі способи»⁷; 3) «взивають укр. парл. послів, щоби вони утворили одноцільну, карну, солідарну і здисципліновану парламентарну Репрезентацію, яка би в повній відвічальности перед народом відповідно до великої хвилі і згідно з жаданнями цілого українського загалу вела сильну і непохитну боротьбу за наше повне національне визволене»⁸.

У роки національно-визвольних змагань та польсько-української війни (1918–1919), а саме наприкінці 1918 р. З. Пеленський повернувся до Галичини і «почав працювати як господарський знавець» в уряді Західної Облaсті Української Народної Республіки (ЗО УНР). Згодом був скерований до Праги з дипломатичною місією, після чого вступив до Української галицької армії (УГА) та перейшов з нею Збруч. «Там перебув він ціле пекло того часу, хворував на тиф та зносив усі злидні», – із сумом констатував його товариш Василь Мудрий⁹.

¹ Забута могила // Наше слово. – 2012. – 19 лютого. – С. 1.

² Помер Зиновій Пеленський // Рідна земля. – 1943. – 11 листопада. – С. 1.

³ Там само.

⁴ Віденські Українці про нашу теперішню політику // Діло. – 1917. – 10 червня. – С. 1.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Помер Зиновій Пеленський. – С. 1.

Після завершення польсько-української війни З. Пеленський залишився у Львові та почав працювати на «кооперативній ниві» – взявся організовувати кооперативи, брав активну участь у громадянсько-політичному житті, став членом Головного відділу «Просвіти», займався журналістикою. У 1927 р. остаточно зосереджується на роботі в РСУК (головний редактор Господарсько-кооперативного часопису, референт пропаганди цього товариства) та «Сільському Господарі»¹⁰. «Сумно виглядає господарський стан Польщі, ще сумніше наше положення, – відзначав він. – І в тім тяжкім положенні є тільки одно певне, що ми здані виключно на власні сили, що лише силою волі цілого народу зможемо передержать ці часи»¹¹.

На цей період припадає злет політичної кар'єри З. Пеленського. У міжвоєнний період націонал-демократи залишалися найвпливовішою легальною політичною силою в Галичині. У 1925 р. Дмитро Левицький очолив новостворену партію УНДО. Відомому на той час кооператору імпонувала ідеологія української соборності та державності, яку пропагувало УНДО. Поряд із Михайлом Галушинським, Міленою Рудницькою, Іваном Німчуком, Юліаном Павликовським, Степаном Витвицьким, Михайлом Волошином, Антіном Горбачевським, Володимиром Загайкевичем, Степаном Бараном він поступово став одним із лідерів цієї політичної сили¹².

На відміну від більшості провідних лідерів УНДО, З. Пеленський не взяв участі у виборчій кампанії 1928 р. до польського сейму та сенату, віддавши перевагу роботі в друкованому органі РСУК. Тільки у період акції пацифікації він долучився до передвиборчої кампанії у вищий законодавчий орган Другої Речі Посполитої, ввійшовши до об'єднаного списку УНДО – Української соціалістично-радикальної партії (УСРП)¹³. Репресії не могли не позначитися на результатах виборів. У Східній Галичині список № 11 на виборах до сейму 16 листопада 1930 р. отримав 30,8% голосів, на Волині – 12,6%. Загалом в Галичині за українські партії проголосувало 41,3% виборців, на Волині – 14%¹⁴. Порівняно з 1928 р. опозиційне українське представництво скоротилося більше, ніж удвоє¹⁵. Однак, незважаючи на перепони влади, «в 1930 р. вибрали його [З. Пеленського – *К. І.*] послом до польського сойму, в якому він заступав кооперативні і господарські справи народу»¹⁶, – відзначали його однопартійці. Тоді ж, у квітні 1930 р., відомий кооператор очолив відділ пропаганди РСУК і працював на цій посаді до вересня 1939 р.

Не тільки про «кооперативні та господарські справи» дбав З. Пеленський на початку 1930-х років. Все більшу увагу галицької інтелігенції привертала подія на Наддніпрянщині, де радянська влада вдалася до штучного винищення українського

¹⁰ Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський / Т. Гелей, С. Гелей // Українські кооператори (Історичні нариси): у 3-х кн. / за ред. С. Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. – Кн. 3. – С. 182.

¹¹ Пеленський З. За економічне визволення / З. Пеленський // Діло. – 1926. – 1 квітня. – С. 1.

¹² Мельник І. Галицькі партії в минулому / І. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/2211>

¹³ Діло. – 1930. – 3 вересня. – С. 4.

¹⁴ Sprawy Narodowosciowe. – 1930. – № 5–6. – S. 593.

¹⁵ Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – 880 с.

¹⁶ Помер Зиновій Пеленський. – С. 1.

селянства, організувавши голодомор. 24 червня 1933 р. ЦК УНДО «застановлявся над справою положення на Рад. Україні» та оприлюднив комунікат, в якому гостро критикував «грабіжницьку, обраховану на фізичне й моральне винищення українського народу політику комуністів на Україні» та закликав українців Галичини «протиставитися місцевим агентствам московського комунізму, який є найзавзятішим ворогом самого існування української нації»¹⁷. Згодом, 16 липня, з ініціативи УПР відбулася нарада представників львівських центральних установ і організацій, на якій обговорювали події на Наддніпрянщині. Під час наради вирішили утворити громадський комітет із представників усіх центральних, наукових, культурних, професійних, економічних товариств та організацій¹⁸.

25 липня 2019 р. за участі 48 представників львівських центральних установ і організацій ухвалено постанови, в яких відзначено необхідність «почати негайно працю в обороні zagrożеного існування широких мас українського населення на Вел. Україні», а також «уконституватися в Загальний Громадський Комітет допомоги Україні» (згодом назву змінено на Український громадський комітет рятунку України, УГКРУ)¹⁹. Головою ширшого Громадського комітету вибрано Дмитра Левицького, секретарями – З. Пеленського та Івана Гижу. Діловий комітет отримав право у разі потреби кооптувати до свого складу нових членів²⁰.

У відозві «Український народе!» зазначено, що Велика Україна «терпить невиносимий національний гніт від більшовицького режиму, найкращих синів українського народу комуністами розстріляно, кинуто в тюрми, вислано на заслання, а все населення на Україні масово голодує»²¹. Також УГКРУ звернувся до українців з проханнм «станути до спільної протестаційної й допомогової акції з приводу червоного терору й голоду на Україні...»²², а в середині вересня того ж року Комітет спрямував З. Пеленського та М. Рудницьку за кордон, «щоб вияснити можливість організації помочі голодуючому українському населенню в ССРСР з боку міжнародніх і чужинецьких гуманітарних організацій та зв'язатися тісніше з українськими комітетами допомоги голодуючим у таких центрах, як Прага, тощо»²³. Представники УНДО, користуючись нагодою, також взяли участь у роботі чергового Конгресу національних меншин у Берліні з метою ознайомлення світової громадськості із трагічними подіями в УРСР.

Напередодні, 5 серпня 1931 р., З. Пеленський супроводжував по Галичині колишнього віце-міністра внутрішніх справ Британії Ріса Дейвіса та голову парламентського клубу Лейбористської партії Джемма Бара. Разом із українським кооператором вони відвідали митрополита Андрея Шептицького, Ставропігійське братство, рогатинський повітовий союз та гуртівню «Народної торгівлі»²⁴.

¹⁷ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). – Ф. 11. – Оп. 29. – Спр. 6531. – Арк. 16.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – Арк. 17.

²⁰ Жук А. Рятункова акція для великої України / А. Жук // За Україну. – 1933. – № 1–2. – С. 2.

²¹ Український народе! // Діло. 1933. – 14 серпня. – С. 1.

²² Там само. – Арк. 18.

²³ Там само.

²⁴ Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський. – Кн. 3. – С. 189.

З. Пеленський уже не вперше брав участь у роботі Конгресу національних меншин. У 1931 р. посол УПР виступив із доповіддю, присвяченою проблемі роззброєння, на VII Конгресі національних меншин в Женеві. З. Пеленський наголосив, що тогочасна Європа не вирішить питання роззброєння аж доти, доки не вирішить проблеми національних меншин. Його позицію розкритикував голова Конгресу Йозеф Вільфан²⁵.

На Конгресі національних меншин у Відні (1932) З. Пеленський охарактеризував становище українців як територіальної національної більшості в Західній Україні та зазначив: «Нашим найпалкішим бажанням є, щоби наші здобули собі своєю достойною працею пошану і моральний авторитет у цілім світі. Повага нашої організації хай витисне свою печать на обличчі політичного світу і хай послужить на користь поступу та здійснення справедливого співжиття народів і держав»²⁶. Часопис «Діло» повідомляв, що на конгресі «всі промови були пронизані теплим ідеалізмом і непохитною вірою в “правильність” провідних ідей конгресу і в їх остаточну перемогу»²⁷.

У 1933 р. на Конгресі в Берліні в українську делегацію входили Зиновій Пеленський, Мілена Рудницька, а також Володимир Залозенський та Юрій Сербенюк²⁸. З їхньої ініціативи на розгляд Конгресу було поставлено питання голодомору в УСРР. 23 вересня З. Пеленський оптимістично писав В. Мудрому із Женеві: «Загалом є таке враження, що всі вже знають про голод на Україні, однак треба ще буде багато ужити заходів, щоби публічна опінія змусила офіційні чинники до рятувкової акції»²⁹.

У підсумку IX Конгрес національних меншин ухвалив резолюцію «Про катастрофу голодомору в СРСР», закликавши світову громадськість підтримати «допомогову акцію» для населення УСРР та прислухатись до пропозиції генерального секретаря Конгресу³⁰. Додамо, що делегати X Конгресу (1934) також ухвалили постанову «у справі допомоги голодуючим у СРСР», в якій вважали своїм обов'язком «знову піднести свій голос, щоби звернутися з палкою просьбою до народів світа прийти з поміччю загроженому у СРСР голодовою смертю людям різних національностей»³¹.

На батьківщині З. Пеленський поєднував парламентську роботу із кооперативною працею та редакторсько-публіцистичною діяльністю. «Читаючи статі З. Пеленського, у яких він давав практичні поради українським кооператорам, доходиш висновку, що останній дуже добре знав життя селян, сильні та слабкі сторони їхньої господарки», – зазначають сучасні вчені³². Зважаючи на світову економічну кризу середини 1930-х років, він із Юліаном Павликовським вжив заходів для протидії негативним тенденціям. Був прихильником кооперативних засад роцдельських піонерів і виступав

²⁵ На Конгресі Національних меншин // Діло. – 1931. – 9 вересня. – С. 2.

²⁶ Діло. – 1932. – 10 липня.

²⁷ Там само.

²⁸ Цвенгрош Г. Роль галичан у винесенні справи голодомору в Україні на міжнародну арену / Г. Цвенгрош // Мета. – 2003. – Ч. 4(153). – С. 15.

²⁹ Дерев'яний І. Голодомор та Європа: уроки демократії / І. Дерев'яний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/golodomor-ta-yevropa-uroki-demokratiyi.html>

³⁰ Держархів Львівської обл. – Ф. 11. – Оп. 29. – Спр. 6531. – Арк. 19.

³¹ Там само.

³² Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський. – Кн. 3. – С. 191.

проти того, щоб кооперативи продавали товар не членам, у такий спосіб залучаючи останніх до кооперативних товариств. «Кожний розумний господар у своїм власнім інтересі і для добра цілої громади, об'язани стати членом кооперативи, мати з неї користі, а не жити і користати з праці та майна других», – писав він³³.

У 1933 р. Міністерство фінансів реформувало ревізійні союзи (для окремих видів кооперативів створено по одному на всю державу фаховому ревізійному союзові). «Практично цей рескрипт відбирає... з-під компетенції РСУК Волинь, Полісся, Холмщину і Лемківщину», – йдеться в інформаційних повідомлення українських часописів³⁴.

З. Пеленський, які і інші відомі громадсько-політичні діячі, виступив із різкою критикою законопроекту на засіданні комісії сейму і сенату, в Державній кооперативній раді. Він долучився до створення у 1933 р. Товариства українських кооператорів, яке постало для «обговорення теоретичних і практичних питань розвитку економіки та кооперації..., поширювати серед населення економічні знання, пропагувати кооперативні ідеї в загальній і спеціальній пресі та в інших виданнях»³⁵.

Відзначимо активну участь відомого громадсько-політичного діяча в роботі міжнародних кооперативних конгресів у Стокгольмі, Берліні, Лондоні, Парижі, Празі³⁶. Також у другій половині 1930-х років З. Пеленський – незмінний учасник Конгресів національних меншин.

На XII Конгресі (1936) у Женеві З. Пеленський, зауважив: «На превеликий жаль доводиться мені промовляти на XII з черги нашім Конгресі про право на життя національних груп у державах Європи, а не про поширення та поглиблення цих прав»³⁷. Український громадсько-політичний діяч не зміг оминати увагою суспільно-політичні процеси на Наддніпрянщині, констатує: «Московський уряд не лише сповнює засобами національно-політичного терору розвиток української нації, але й фізично винищує цілі частини української нації, якої засимілювати не має надії». Політик запропонував Конгресу виступити посередником між національними меншинами і державними представниками та узгоджувати відносини між обома сторонами³⁸.

Реформа Ліги Націй – провідна тема дискусій XIII Конгресу національних меншин у Лондоні (1937). Українська делегація (В. Залозенський, В. Мудрий, З. Пеленський) підтримала ухвали, зазначаючи, що «приняті Лігою Націй гарантії у справі здійснення міжнародної охорони національних меншин залишились майже не виконані і минулого року»³⁹. Цьогоріч Конгрес демагогічно закликав «не знеохочуватися культурною і господарською долею, що настала наслідком жалюгідних метод

³³ Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський. – Кн. 3. – С. 186.

³⁴ Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С. 270.

³⁵ Гелей С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті / С. Гелей. – Київ, 2003. – С. 104.

³⁶ Рудницька М. Боротьба за правду про великий голод. Статті. Листи. Документи / М. Рудницька. – Львів, 1998. – С. 305.

³⁷ Діло. – 1936. – 23 вересня. – С. 1.

³⁸ Там само.

³⁹ Діло. – 1937. – 23 липня. – С. 2.

боротьби проти їх природних і легальних домагань зберегти свою національність»⁴⁰. Делегати останнього XIV Конгресу національних меншин у Стокгольмі (1938) були змушені констатувати, що «загальне положення національностей в Європі погіршується далі у застрашувальний спосіб. Майже всім національностям загрожує потрійна небезпека: остаточна затрата політичного значіння, господарське зубожіння та зменшення числа населення через асиміляцію, вимушене переселення та перепони при втворенні національно свідомих кляс»⁴¹.

Після початку Другої світової війни З. Пеленський переїхав із окупованого радянськими військами Львова до Любліна, де очолив Аграрний банк, долучився до громадсько-політичного життя української громади. Так, зокрема, він 30 березня 1941 р. взяв участь у з'їзді українських правників із Люблінської області, де «в дуже поважному тоні» обговорив із учасниками заходу перспективи «дальшої праці українських правників у люблінській області»⁴². Однак через декілька місяців повернувся до Львова, де організував окремих Аграрний банк для Галичини і став його директором.

Українські вчені не випадково відносять З. Пеленського «до тих інтелігентів, які невтомною працею на ниві освіти, науки, культури, громадсько-політичної та господарської діяльності закладали основи майбутньої української державності»⁴³. Відомий політик, кооператор був у центрі українського суспільно-політичного та соціально-економічного життя упродовж міжвоєнного періоду XX ст.: обіймав провідні посади у РСУК, був членом УНДО та УПР, контактував із відомими європейськими політиками під час спільної роботи на Конгресах національних меншин. Його кооперативні ідеї, здобутки у цій сфері не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Iryna Karanda. Public-political activities of Zynovii Pelenskyi in the first third of the XX century: features to the political biography

The public-political activities of Zynovii Pelenskyi throughout the social and political processes of the first third of the XX century are analyzed. Some themes are considered including his participation in the Ukrainian student movement in emigration during the First World War, a military campaign during the Polish-Ukrainian War, a contribution to the formation and development of Ukrainian cooperative societies in interwar Galicia. Much attention is given to Z. Pelenskyi's public-political work, in particular, his parliamentary activity in the Sejm of the Second Polish Republic, participation in the work of congresses of national minorities.

Keywords: Zynovii Pelenskyi, national minorities, UHA, public-political activity, cooperative movement.

⁴⁰ Діло. – 1937. – 23 липня. – С. 2.

⁴¹ Там само. – 1938. – 6 вересня. – С. 1.

⁴² Зїзд українських правників у Любліні // Краківські вісті. – 1941. – 16 квітня. – С. 1.

⁴³ Гелей Т., Гелей С. Зиновій Пеленський. – Кн. 3. – С. 180.